

rijksuniversiteit
groningen

Michel L.A. Dückers

De beelden die ons bewegen,
de voorspelbaarheid
van de rampen die we samen
creëren

Oratie

18 november 2022

De beelden die ons bewegen,
de voorspelbaarheid van de rampen die we samen creëren

De beelden die ons bewegen, de voorspelbaarheid van de rampen die we samen creëren

Oratie uitgesproken door

Michel L.A. Dückers

op 18 november 2022

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar

Crises, Veiligheid en Gezondheid

aan de

Faculteit Gedrags- & Maatschappijwetenschappen

Rijksuniversiteit Groningen

rijksuniversiteit
groningen

Uitgegeven door University of Groningen Press
Broerstraat 4
9712 CP Groningen
<https://ugp.rug.nl/>

Voor het eerst gepubliceerd in Nederland © Michel L.A. Dückers

Omslagontwerp en opmaak: LINE UP boek en media bv | Riëtte van Zwol
Illustraties: Hollandse Meesters, Utrecht
Illustratie voorkant: Edvard Munch – 'De Schreeuw' (foto Shutterstock)
Auteursfoto: Studio Koudijs, 's-Hertogenbosch

DOI: <https://doi.org/10.21827/6344302259ef3>

Dit werk is verschenen onder de Creative Commons-licentie: NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De volledige licentievoorwaarden zijn beschikbaar op creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode

Voorbestemd tot sterrenbaan,
wat gaat u, ster, het donker aan?

Wentel voort door deze tijd, gij zaal'ge ster!
De kwaal des tijds zij u steeds vreemd en ver!

De verste wereld heeft recht op uw schijn:
medelijden zal een zonde voor u zijn!

Slechts één gebod voor u: wees rein!

Sterrenmoraal – Friedrich Nietzsche

(Vertaling Pé Hawinkels)

Leden van het College
van Bestuur, zeer geachte
aanwezigen,

Rampen zijn zo oud als de mensheid. De overlevering is doorspekt met overstromingen, aardbevingen, droogte, epidemieën en andere plagen. Desondanks zijn wij er nog steeds. Dat is uitermate hoopgevend, zeker in een tijd van maatschappelijke onvrede en zorg over hoe wij met crises omgaan. We moeten alert blijven. De geschiedenis leert dat florerende samenlevingen ten onder kunnen gaan. Er gaat in het hier en nu inderdaad van alles mis en daar kun je patronen in zien. Daarop wil ik dieper ingaan in deze oratie: de beelden die ons bewegen, *de voorspelbaarheid van de rampen die we samen creëren*.^a

Ik sta zo kort stil bij hedendaagse dreigingen en de focus van mijn leerstoel. Vervolgens richt ik me op de vraag wat optimale crisisbeheersing inhoudt vanuit het perspectief van de gedupeerde: de getroffenene, het slachtoffer, de patiënt, degene die de pijn voelt, de last draagt. Dat dient als opmaat om terugkerende patronen in de aanpak van rampen, of het nu acute of sluimerende crises zijn, af te kunnen pellen – de termen rampen en crises gebruik ik schaamteloos door elkaar in de realisatie dat ik groot onrecht doe aan formidabele pogingen van collega's tot begripsprecisie.¹ Patronen dus, waar we echt beter mee moeten en kunnen omgaan, die doorwerken in voorspelbare uitdagingen van de crisissamenleving.

Maar eerst verdient het werk op de voorkant aandacht. *De Schreeuw* van Edvard Munch is een beeld dat velen kennen.

Kleurrijk, de emotie schreeuwt uit de verf. Dit werk vangt bij uitstek de wisselwerking tussen mens en omgeving. De persoon straalt angst en radeloosheid uit. Alleen, het is eigenlijk de omgeving die schreeuwt. De centrale persoon is de ontvanger waar de schreeuw overweldigend binnenkomt. De Noorse schilder heeft dit iconische beeld vastgelegd, puttend uit persoonlijke rampen en verlies. In hoeverre zijn eigen gevoelsleven wordt weerspiegeld in de emotie van het intens verbeelde personage blijft interpretatie.

Over interpretatie gesproken: er zijn experts die menen dat de rode lucht terug te voeren is op de uitbarsting van de vulkaan Krakatau in 1883.² Rampen zijn van alle tijden.

Omgeven door dreiging

Ook vandaag zit onze leefomgeving vol dreiging en rampspoed. We hebben helaas vele voorbeelden gezien de laatste jaren. De aanslag tijdens Koninginnedag in Apeldoorn, het schietincident in Alphen aan den Rijn, de Bijlmermeer, Tripoli en MH17 vliegcrashes, de tramaanslag in Utrecht. Zorgen rondom uitstoot van industriële bedrijven. Overheidsgegenereerde – aanvankelijk overheidsgegeneerde – problemen zoals de toeslagenaffaire en gaswinningsproblematiek. Natuurgeweld, door mensen versterkt of niet, zoals de overstromingen in Zuid-Limburg en ander noodweer. Alle situaties en gebeurtenissen noemen kan niet, de lijst is lang. Bij de impact van de

coronapandemie heeft iedereen in Nederland een beeld. In andere gevallen zijn het de meest direct gedupeerden die weten wat een ramp écht betekent: hoe de gevolgen inwerken, soms gruwelijk ingrijpend, hoe ze de dagen gaan bepalen, gedachten voeden, gedrag en relaties met anderen beïnvloeden en perspectieven op de toekomst veranderen.

Het crisiskasboek laat zich nog niet opmaken. Schopenhauer zou zeggen dat het ergste nog moet komen, dat lijden inherent is aan de mensheid, de geschiedenis en de natuur. Of je het daarmee eens bent of niet, actuele onderzoeken en voorspellingen roepen inderdaad een beeld op van een noodlot dat zich samenbalt rondom samenlevingen, verspreid en verbonden op onze planeet. Klimaatverandering, vervuiling, bevolkingsgroei, polarisatie, internationale spanning, oorlogsdreiging, vluchtelingenstromen, economische stagnatie, onrust en onzekerheid. Laten we het erop houden dat we tussen een rijke voorraad brandstof, hitte en zuurstof zitten, genoeg om een amalgaam van elkaar versterkende en opstuwende crises tot monsterlijke proporties aan te jagen.

Hebben we tegen de rook van de industrialisatie en in de schaduw van de globalisering onbedoeld een *doomsday device* geactiveerd? Een apparaat dat onze ondergang gaat arrangeren? Laten we het mechanisme dan afzetten, zelfs omkeren. Nou, dat is een stuk lastiger. We moeten als het ware een bouw-

tekening maken voor de oplossing terwijl de vlammen in het gebouw om zich heen slaan. Een complicatie is dat we niet alleen de arts zijn, maar tegelijkertijd de patiënt die denkt dat het wel meevalt en geen trek heeft in een hoge zorgrekening. We zijn onze eigen blootstelling én kwetsbaarheid. Om het beter te doen moeten we de tegenkrachten in onszelf bestrijden.

Over de loop van miljoenen jaren zijn we overigens echt wel wat gewend aan door natuur en mensen veroorzaakt lijden.³⁻⁵ Bovendien, in het perspectief van de eeuwigheid maakt het voor de planeet nauwelijks uit wat wij aanrichten. De bol continueert stoïcijns haar baan, cirkelend, terwijl de aardplaten doorschuiven. Het antropoceen, dat minimale stukje in de tijdslijn waarop mensen de planetaire gezondheid raken, wordt straks herinnerd in een dun obscuur plakje in de lagen boven aardgas en andere bodemschatten. Misschien worden onze stoffelijke resten en de prut die we achterlaten ooit goud waard voor een nieuwe soort. Misschien zitten zij dan ook met een trillende bodem, schade, gederfd woongenot door mijnbouw en dragen wij, in een verre toekomst, zelfs bij aan de klimaatopwarming van dat moment.

Leerstoel

De realiteit is dat dreigingen en crises ons voorlopig niet loslaten en confronteren met complexe vraagstukken. De bijzondere leerstoel Crises, Veiligheid en Gezondheid wil bijdragen aan de kennis die onmisbaar is om tot oplossingen te komen. De leerstoel aan Rijksuniversiteit Groningen is ingesteld door ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, Nederlands Instituut Publieke Veiligheid, Nivel en Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. Deze kennispartners voelen de noodzaak om over organisatie- en disciplinegrenzen heen samen te werken rondom deze thematiek die iedereen aangaat. Met de leerstoel als verbindingspunt werken we aan bewustwording, onderzoek, onderwijs en kennistoepassing in de crisispraktijk.

De leerstoel kent twee focusgebieden. We willen de gevolgen van crises voor veiligheid en gezondheid beter begrijpen. In de eerste plaats gaat het om risico's, behoeften, problemen en kwetsbaarheden die ontstaan of zichtbaar worden. Wetenschappelijke studies tonen ondubbelzinnig aan dat, naast maatschappelijke impact, effecten van rampen op de gezondheid en het welzijn van mensen substantieel en langdurig kunnen zijn; voor de één meer dan de ander, afhankelijk van blootstelling en kwetsbaarheden, maar altijd ingrijpend voor betrokkenen.⁶⁻¹⁸ Desondanks kan de crisis later ook als kans of keerpunt worden gezien. Er moest iets gebeuren.

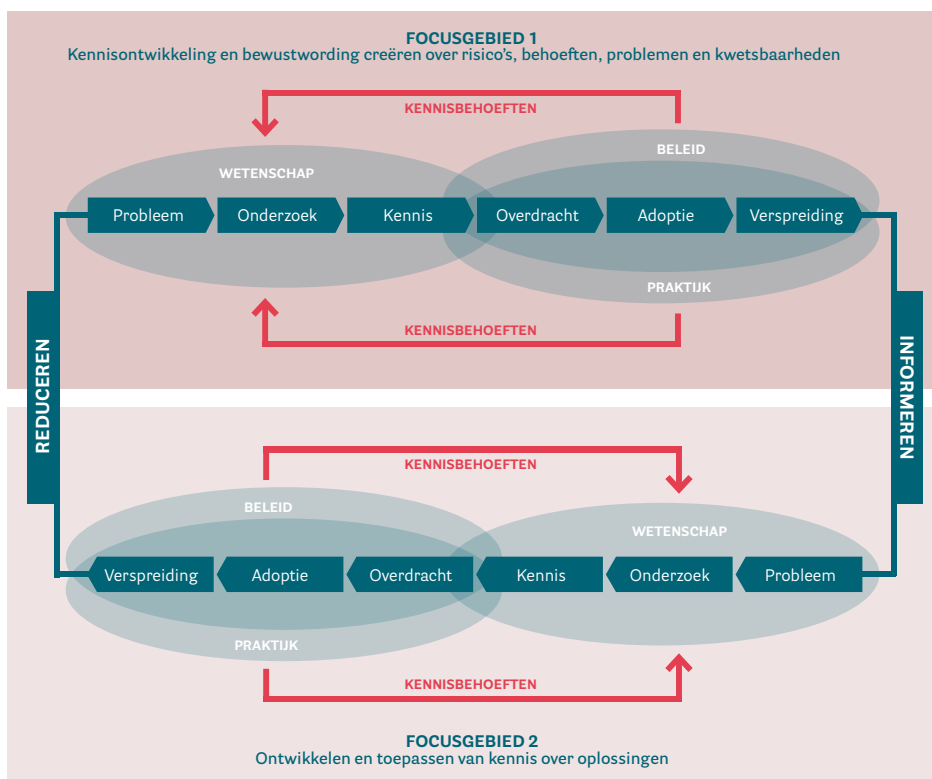
Het tweede focusgebied richt zich op de oplossing. Hoe moet de optimale georganiseerde reactie van betrokkenen – overheden en instanties, bedrijven, maatschappelijk middenveld, burgers – eruit zien? Meer kennis hierover is broodnodig.

Bij beide focusgebieden ligt een accent op de gedachten, gevoelens en het gedrag van mensen in crisissomstandigheden; deze grootheden zijn relevant op zichzelf, maar met name in relatie tot anderen, vóóral als ze de belevingswerelden van gedupeerden, risico- en gevolgbestrijders en veroorzakers doorkruisen: de drie hoofdrollen in iedere crisis.

Mijn aanname is dat crisisbeheersing alleen werkt als betrokkenen vanuit deze belevingswerelden samenwerken – met inbreng vanuit praktijk (waaronder gedupeerden), beleid en wetenschap – om problemen scherp te krijgen, onderbouwd tot haalbare oplossingen te komen en die oplossingen toe te passen zodat risico's en problemen afnemen (zie figuur 1).^{19,20} Een complementaire aanname is dat dit proces over de juiste inhoud moet gaan om uiteindelijk te kunnen spreken van optimale crisisbeheersing op het snijvlak van veiligheid en gezondheid. Op die inhoud kom ik terug.

Voor deze aannamen geldt, zoals voor andere gedachten in deze rede, dat ze deels zijn gebaseerd op onderzoek, waaronder studies die ik zelf heb uitgevoerd, vaak met promovendi en andere

collega's (met een speciale vermelding voor onderzoeksgroep Gronings Perspectief en de integrale gezondheidsmonitor GOR COVID-19 gericht op de impact van de gaswinningsproblematiek respectievelijk de coronapandemie). Verder heb ik geput uit mijn ervaringen met crisisondersteuning vanuit de leerstoelorganisaties en vele gesprekken in verschillende belevingswerelden.

Figuur 1: Domeinverbindende samenwerking gericht op problemen en oplossingen

Optimale crisisbeheersing

Wanneer is de crisisbeheersing optimaal? Op die vraag zijn vele antwoorden mogelijk. Eén ding staat vast. Antwoorden vanuit de “systeemwereld” van overheden en instanties, verantwoordelijk voor de crisisrespons, komen niet zomaar overeen met antwoorden vanuit de “leefwereld” van gedupeerden die de gevolgen persoonlijk voelen. Volgens mij is een van de grootste kwalen des tijds dat die werelden niet op elkaar aansluiten, terwijl de eerste toch dienend aan de tweede moet zijn. Wat wil de gedupeerde? Wat moet er gebeuren in crisistijd?

Dankzij onderzoek weten we goed wat gedupeerden verwachten van overheden en instanties en welke behoeften en problemen spelen bij een ramp. Dat varieert van veiligheid, onderdak, voeding, medicatie, acute medische zorg, hereniging met dierbaren, informatie over wat er speelt en gaat komen, wat risico's zijn, steun vanuit de omgeving, praktische, financiële en juridische ondersteuning, zorg bij gezondheidsrisico's en -klachten die zich later ontwikkelen, erkenning, beloften nakomen, een menselijke, redelijke en behoorlijke houding.²¹⁻²³ Onze richtlijnen en handelingsperspectieven – gevoed met ervaringskennis van getroffen en onderzoek en praktijkkennis, ontwikkeld voor de systeemwereld – zitten hier vol mee.^{20,24-30} Dit voorziet in een verantwoord kompas in wispelturige wateren. Ik onderschrijf de waarde van het opgebouwde kenniskompas, al zegt het weinig over de beoogde eindbestemming.

De kernvergelijking

Nadenkend over de rampen en crises van de laatste jaren, zijn er naar mijn idee een paar elementen te identificeren die – in combinatie – bepalend zijn voor het oordeel van gedupeerden over de georganiseerde inzet. Deze elementen zijn stuk voor stuk van invloed op de gezondheid van mensen of hangen er ten minste mee samen. Het zijn zaken die onvermijdelijk aan bod komen in de levensloop van een acute of sluimerende ramp, vaak verkeerd uitpakken en daarmee passende inhoud vormen van het proces in figuur 1. De elementen zijn onderdeel van de kernvergelijking (zie figuur 2) die ik hierna uitwerk

Figuur 2: Elementen van invloed op het oordeel over de crisisaanpak

Primaire blootstelling: “Is de dreiging onder controle?”

Het eerste element is terugdringing van de primaire blootstellingsdreiging. Een gepercipieerde dreiging kan hier net zo goed doorwerken in gedachten, emoties en gedrag als een feitelijke. De dreiging kan vele gedaanten aannemen of een combinatie: water, vuur, lava, explosie, gif, straling, virus, hitte, aardbeving,

geweld. De primaire blootstelling kan daarnaast ontstaan als overheden en instanties mensen onterecht aanmerken als fraudeur (“u hebt misbruik gemaakt van regelingen”) of verdachte (“u beging een strafbaar feit”) of als gedrag problematisch wordt door wijzigende omstandigheden (“uw bedrijf zal moeten voldoen aan strengere uitstooteisen”).

De crisisaanpak moet zich richten op minimalisering van de ernst en duur van de dreiging. Door toezicht op industriële bedrijven, uitstootbeperking. Bluswerkzaamheden, bodemsanering. Uitschakeling van een terreurcel. Het sluiten van de gaskraan, versterking van huizen. Aanleg en beheer van dijken. Maatregelen om een pandemie in te dammen. U voelt het al. Maatregelen kunnen zelf een vorm van blootstelling zijn. Zo gingen de coronamaatregelen gepaard met het wegnemen van beschermende factoren als menselijk contact, betekenisvolle dagbesteding, inkomen uit arbeid of bedrijfsomzet. Maatregelen kunnen ook onvrede en protest aanwakkeren zodra het middel als illegitiem of erger dan de kwaal wordt ervaren.³¹⁻³²

Verlies en schade: “Beschermen we wat voor mij van waarde is?”

De blootstelling en de crisisaanpak kunnen resulteren in schade en andere nadelige gevolgen voor gedupeerden. Het verlies van woning, baan, relaties, reputatie, kinderen die uit huis worden geplaatst, rekeningen niet kunnen betalen, een verslechterde gezondheid. Hobfoll (1999) stelt in zijn Conservation

of Resources theorie verlies van bronnen centraal: verlies van alles wat voor mensen van waarde is.³³ Crises gaan gepaard met verlies; verlies dat een neerwaartse spiraal kan vormen naar mate problemen toenemen. Een deel van de kwetsbaarheden (lager inkomen, gezondheidsproblemen, gebrek aan steunbronnen in de eigen omgeving) is op voorhand al aanwezig en versnelt of versterkt de spiraal.^{8,15,16,34} Die spiraal moeten we zien om te draaien. Dat geldt voor de doorwerking van individuele problemen naar de leefbaarheid en cohesie in buurt en regio. Maar eveneens andersom: als wereldwijde, landelijke of regionale ontwikkelingen doordringen in een persoonlijke leefwereld die al onder druk staat.

Bij maatregelen, ook preventief, valt te denken aan schadeherstel, compensatie, vervangende woonruimte, herontwikkeling van een gebied, activiteiten gericht op sociale cohesie of betuiging van onvrede en polarisatie, herdenkingsrituelen, professionele ondersteuning en tijdige toegang tot gezondheidszorg.

Procedurele last: “Is de organisatie van de oplossing niet een probleem?”

Waar ik zojuist sprak over een potentiële probleemspiraal voor gedupeerden, voegt het derde element een wrange toets toe. De systeemwereld zadelt de leefwereld op met een procedurele last.^{14,35} De inzet om problemen op te lossen en schade te herstellen vertaalt zich niet zelden voor gedupeerden in een onbe-

grijpelijke, incoherente, zelfs onmenselijke machinerie. De welzijnseffecten van het institutionele en procedurele “gedoe” waarmee mensen te maken krijgen, doen niet onder voor de impact van primaire blootstelling, verlies en schade. Voor de gaswinningsproblematiek is dit rijkelijk gedocumenteerd. In de regio zijn systeemproblemen aan de orde van de dag.^{14,36} Zo doet de kunstmatige scheiding van versterking (primaire blootstelling) en herstel (verlies en schade) van huizen – een scheiding doorgevoerd in procedures en uitvoeringsorganisaties – binnen de systeemwereld geen recht aan de leefwereld van gedupeerde bewoners waar deze problemen gewoonweg zijn verstrengeld.

Soms ontpoppen oplossingen zich later tot problemen die je niet zomaar ontmantelt. Een serieus risico is dat we, vanuit de wens om het goed te doen, complete nieuwe stammen creëren binnen de systeemwereld; organisaties die onderling taken, rollen en verantwoordelijkheden scherp moeten krijgen, werkwijzen ontwerpen en “de klant” gaan bedienen. Dit uit zich in organisatienetwerken met honderden beleidsmedewerkers, adviseurs, specialisten en uitvoerders die zich “missiegedreven” op de leefwereld storten, maar in de praktijk onvermijdelijk sterk met elkaar bezig zijn en deel uitmaken van een compleet bedrijf; inclusief huisstijl en scholingsprogramma’s. Los van de procedurele last voor gedupeerden, vormen de uitvoeringskosten een bittere pil, zeker als er onafhankelijke beoorde-

laars worden ingeschakeld en indien maatwerk wordt geleverd.³⁷ De ironie is dat professionele en zorgvuldige probleemoplossing stevige voorraden middelen opbrandt, in het ergste geval zonder merkbare verbetering voor gedupeerden – zij ervaren onzekerheid en wachttijden in een stelsel van regelingen en instanties.

Dit probleem is niet eenvoudig te bestrijden. Zoveel mogelijk diensten onder een onafhankelijk dak, met één toegankelijk menselijk loket, waar mensen overzicht houden en afstemmen met instanties zonder dat gedupeerden daar hinder van ondervinden. Dat is wat gedupeerden willen, eerdere rampen als opgedane les opwerpen, waar zelfs betrokkenen uit de systeemwereld achter staan.^{38,39}

Erkenning: “Word ik serieus genomen, gezien, betrokken en gesteund?” Het vierde element is volgens Hegel waar alle mensen naar op zoek zijn, ramp of niet.^b Erkenning. Binnen de rampenliteratuur is erkenning – of het gebrek eraan – een vast thema. Getroffenen willen worden gehoord en gezien, serieus genomen, betrokken en met respect behandeld, door overheden, instanties, samenleving en media.²¹⁻²³ In de betekenisgeving van de ramp zijn woorden onmisbare voertuigen voor erkenning. Duiding en troost. We moeten het benoemen. De menselijke en maatschappelijke verliezen, de impact voor gedupeerden. Noodzakelijke beloften volgen: dat het ons raakt, we de ramp

niet zullen vergeten, de onderste steen moet boven komen, daders hun straf niet zullen ontlopen, het ons spijt dat we hebben verzaakt, dat het nooit meer mag en zal gebeuren.

Het gebruik van specifieke woorden als ramp, getroffene en slachtoffer door autoriteiten en experts heeft een symbolische maar ook formele betekenis. Door diagnosen te stellen als Post-traumatische Stressstoornis (PTSS), Q-Koorts en Long Covid – waarbij lijden en last, tot uiting komend in symptomen, expliciet worden gekoppeld aan blootstelling – bevestigen zorgprofessionals de gezondheidskundige impact en openen een deur naar behandeling en acceptatie. Ik ben niet gek, ik ben ziek. Door de ramp, door alle ellende. Maar erkenning daarvan gaat niet zonder slag of stoot.

Woorden doen er toe, zelfs indien niet uitgesproken maar wel verlangd. Indien wél uitgesproken, zijn ze het krachtigst als ze waarachtig overkomen, niet als een verplicht nummer of ritualisme: als zonneklaar is dat je de wonden in de leefwereld voelt en het je niet koud laat. Evenmin helpt het als het bij woorden blijft. Het voelt als erkenning als zichtbaar wordt dat mensen zich serieus inzetten om de primaire blootstelling, herstel en schade en de procedurele last tot een minimum te beperken.

Het promotieonderzoek van Jong (2019) problematiseerde al de mogelijkheid om als boegbeeld namens bestuur of gemeen-

schap te handelen als je (mede)verantwoordelijk bent voor de oorzaak van een crisis.⁴⁰ De toeslagenaffaire en de gaswinningsproblematiek maken dit invoelbaar. Het is uitzonderlijk pijnlijk als overheden, die juist veiligheid en gezondheid moeten bevorderen, mensen tot te bestraffen dader maken of hun woongebied tot wingewest. Daarmee remmen ze blootstelling, verlies en schade niet en dragen onnodig bij aan procedurele last.^c Kan de systeemwereld verder afdwalen van de leefwereld?

Hoop en perspectief: “Gaaf het straks beter of niet?”

Het vijfde element gaat over het geloof dat er een uitweg is uit de misère. Wordt de toekomst beter? Is er te ontsnappen aan deze situatie? Kan ik, met hulp van anderen, deze problemen het hoofd bieden? Stoppen de veroorzakers? Zullen overheden en instanties leveren? Het gedroomde antwoord op deze vragen moet “ja” zijn. Het bieden van hoop is een essentieel onderdeel van de ondersteuning en zorg voor gedupeerden van rampen, net zoals het bevorderen van verbondenheid met anderen.⁴¹

Vanuit een psychosociaal perspectief is het een crisismanagementtaak.⁴² Echter, de beloften die nodig zijn voor erkenning, wekken verwachtingen en als die verwachtingen niet worden waargemaakt, zullen gedupeerden alleen maar meer frustratie en gebrek aan perspectief ervaren. Ook het uitblijven van voortgang in de al genoemde elementen van de kernvergelijking gaat ten koste van hoop en perspectief.

Het promotieonderzoek van Kanis (2022) bevestigt dat de hoeveelheid schade aan huizen door de gaswinning over de tijd doorwerkt in het vertrouwen in de toekomst. Kanis concludeert dat de aanwezigheid van hoop onder gedupeerden positief is, omdat het iets zegt over het geloof van mensen dat het uiteindelijk beter gaat. Tegelijkertijd drukt het ons op de feiten: het gaat nu niet goed. Gelukkig putten mensen hoop uit allerlei zaken.⁴³ Daar staat tegenover dat internationaal onderzoek aantoonde dat het vertrouwen van gedupeerden in overheden en instanties niet zomaar – of zelfs nooit meer – terugkeert nadat het is geschaad.⁴⁴ Dat is een belangrijke les om voor ogen te houden. Zodra mensen zijn teleurgesteld, wordt het moeilijk om tot geloofwaardige beloften te komen. Als gewekte hoop niet wordt ingelost, geven mensen de hoop op.

Context

Het zesde element plaatst de rest in perspectief. Mijn hypothese is dat de eerdere elementen onder invloed staan van tijden plaatsgebonden contextuele omstandigheden. Een ramp vindt altijd plaats in een context van een samenleving, van gemeenschappen en de mensen daarbinnen. De context is bepalend voor, enerzijds kwetsbaarheden en de factoren die hen in stand houden (de problemen), anderzijds voor onze mogelijkheden om hierop in te grijpen (de oplossingen). Die context is veranderlijk. Wat blootstelling met je doet, hangt af van wat je gewend bent. Wat je gewend bent, is verweven met de context.

Dat kan een persoonlijke context zijn, met variërend incasseringsvermogen en steunbronnen. De context verschilt evenzeer per crisisfase. De eerste dagen, weken tot maanden, is er doorgaans sprake van steun en aandacht voor gedupeerden. We zamelen geld en spullen in, vangen mensen op en uiten waardering voor hulpverleners, bestuur en instanties. Dat slaat op een gegeven moment om. Mensen raken vermoeid, verliezen wegen zwaar, problemen blijven onaangeroerd en nemen toe. Het vertrouwen in de ander krimpt, frustratie, onvrede, kritiek en protest zwellen aan. Waar in die eerste periode eerder teveel wordt gedaan, is het in de desillusiefase te weinig. Het relatieve gewicht van de rampenlast groeit, trekt de emotionele temperatuur naar beneden, om later hopelijk op te veren. De context van de crisistijdslijn beïnvloedt wat als optimaal wordt ervaren.⁴⁵

Dan is er de bredere context van tijd en plaats waarlangs waarden, normen en gebruiken, technologie en randvoorwaarden kunnen variëren.⁴⁵ De invloed van deze contextverschillen heb ik eerder, analoog aan werk van Rosenthal en anderen (1989), maar met nadruk op de mentale impact van een ramp, de kwetsbaarheidsparadox genoemd.⁴⁶⁻⁴⁸ In minder kwetsbare landen, zoals Nederland, met relatieve welvaart, veiligheid, gelijkheid, behoorlijk bestuur en toegang tot zorg, lage corruptie, hoge levensverwachting en gezondheidsuitgaven, komen rampgerelateerde mentale gezondheidsproblemen (PTSS,

depressies, angsten, suïcidaliteit), paradoxaal genoeg vaker voor dan in kwetsbaardere landen.^d Onze verwachtingen over wat het leven brengt zijn hoger, het vermogen om met tegenslag om te gaan en verlies te accepteren kleiner. Wat een ramp met je doet, hangt af van wat je gewend bent. Of je de aanpak van overheden, instanties, je medemens optimaal vindt, hangt eveneens af van wat je gewend bent. Wat mag je verwachten? Op deze plaats, in deze tijd misschien meer dan elders. Deze reflectie, uitgewerkt in mijn habilitatieproefschrift, is gebaseerd op meerdere vergelijkende landenstudies.⁴⁹

Verwachtingen in een tijdperk van spanning

Wat een ramp met je doet, mag dan wel afhangen van wat je verwacht, maar verwachtingen zijn niet statisch. Park (2007) beschrijft hoe onze algemene opvattingen en verwachtingen (global beliefs) zich door ervaringen en betekenisgeving in specifieke situaties (situational meaning making) kunnen aanpassen.⁵⁰ Als je steeds veiligheid en welvaart ervaart, ben je geneigd de wereld als een plek van voorspoed en vrede te beschouwen. Zodra tegenslag – langs de lijn van de kernvergelijking – opstapelt tot monsterlijke proporties, dan valt het niet mee om hoopvol te blijven en te vertrouwen op bijvoorbeeld overheden en instanties.

Dit mechanisme verklaart waarom gedupeerden hun gezondheid en vertrouwen in toekomst, overheden en instanties uit-

eindelijk zo aangetast zien.^{13,14,23,44} Het verklaart ook waarom het vertrouwen in overheid en politiek in deze tijd van oplopende en samenballende urgente problemen zo onder druk staat. De context verandert mee terwijl we onderweg zijn, terwijl verwachtingen ontwikkelen, gevoed door ervaringen met een sputterende georganiseerde reactie, en ons idee van mogelijkheden wordt beproefd.

De crisissamenleving

Het is tekenend voor de huidige, turbulente samenleving die in een nieuwe fase lijkt te zijn aanbeland. Nog niet zo lang geleden sprak Beck (2015) over de risicosamenleving als een samenleving ingericht rondom de encscenering van het risico. In de risicosamenleving anticiperen we op de ramp die zou kunnen gebeuren. In onze zoektocht naar de verloren zekerheid kijken we naar de overheid als verlosser.⁵¹ Ik heb het gevoel dat deze risicosamenleving achter ons ligt en (sluipenderwijs) is overgegaan in een crisissamenleving waarin we moeten anticiperen op urgente, weerbarstige problemen – die we crises noemen, benaderen als crises en daarmee tot crises maken. Deze crises zijn gecreëerd in taal, maar ook door collectieve gedragspatronen waarin altijd sprake is van een dreiging voor iets of iemand.

De acute crisis heeft als voordeel dat er geen discussie is: er is een dreiging en er is urgentie. Bij de sluimerende crisis zijn er

geen krachtige beelden die mens en samenleving in beweging brengen. Daar blijft het smeulen, het wordt klein gehouden. Signalen leggen het af tegen meer dringende kwesties, tot overduidelijk is dat er iets mis is, dat er gedupeerden zijn en uitkomt dat betrokkenen zich bewust hebben ingezet om het klein te houden. Collectieve verbijstering. De risico- en gevolgbestrijding herpakt zich, toont zich zelfs schuld bewust.

Daarna volgt de gebruikelijke overschatting van het vermogen van de uitvoeringspraktijk en een onderschatting van de taaiheid van de problemen.

Naast de acute variant zijn deze sluimerende crises aan de orde van de dag in de crisissamenleving. Ze gedijen het best in een klimaat waarin politiek, bestuur en beleid, een lange termijn visie ontberen, het niet goed aandurven om onvermijdelijke impopulaire keuzes te maken en dus afwachten. Dat oogt ook aantrekkelijk. Offers in het hier en nu doen direct pijn, de toekomst is altijd onzeker, maar veilig onzeker, vreemd en ver. Daar kun je je over opwinden, maar de kiezer denkt precies zo, je kiest de leider die bij je past. We creëren rampen samen.

Vervolgens, terwijl de tijd verstrijkt, krijgen gedupeerden van zowel de acute als de sluimerende crisis te maken met een chronologische stapeling van risico's, stress en problemen: de (aanhoudende) dreiging, (toename van) verlies, schade en pro-

cedurele last, gebrek aan erkenning, hoop en perspectief. Een voorspelbaar obstakel is dat overheden en instanties de ellende van gedupeerden niet in zijn totaliteit overzien. Zoals gezegd, de opbouw van problemen voor gedupeerden gaat geleidelijk, maar vormt een verwarde en verwarrende kluwen van problemen in de leefwereld. De gecompartmenteerde systeemwereld verdeelt de aandacht voor die kluwen over vele kamers en gebouwen met eigen aandachtsgebieden, wat de kans vergroot dat ze verkokerd en gefragmenteerd worden geanalyseerd en aangepakt. Als we dergelijke patronen (en voorspellingen elders opgenomen in deze uitgave) nu eens konden doorbreken.

Intussen herbergt de crisissamenleving meerdere ingewikkelde, voortdurende crises (gaswinning, toeslagen, stikstof, vluchtelingen) waar dit “recept voor ellende”, de suboptimale invulling van de kernvergelijking, dagelijks voelbaar is voor gedupeerden. Het wordt nóg ingewikkelder zodra crises elkaar beïnvloeden of versmelten. Dat raakt specifieke groepen, bijvoorbeeld gedupeerden van de gaswinningsproblematiek die een hogere gasrekening krijgen door de energiecrisis of dankzij gestegen prijzen geen aannemer meer kunnen vinden. Het raakt ons ook collectief. Zo groeit het inzicht dat de redding niet vanzelf vanuit de versnipperde, met zichzelf in de knoop liggende overheid gaat komen. We zijn kinderen die op grote schaal ontdekken dat onze ouders niet perfect zijn.

Als klap op de vuurpijl lijkt het erop dat de crisissamenleving méér is dan een optelsom van elkaar versterkende crises. Het oogt als een samenleving in crisis waarin mensen met hooggespannen verwachtingen – opgegroeid in een context van veiligheid en welvaart, toegenomen individualisering en focus op geluk en genot – sneller uit het veld zijn geslagen als het (relatief) tegenzit.^e

Alleen, laten we niet gaan somberen. Misschien maakt de crisissamenleving ons juist sterker omdat we gewend raken aan tegenvallers en onze verwachtingen bijstellen. Nederland scoort nog steeds gunstig op vrijwel iedere internationale ranglijst die aangeeft hoezeer een samenleving in staat is om met rampen om te gaan.^{52,53} Er ligt een stevige opgave, maar ons vertrekpunt is gunstig.

De ongemakkelijke waarheid is dat niet alleen de overheid maar iedereen aan zichzelf moet werken. Binnen de crisissamenleving vervullen we allemaal de drie hoofdrollen, de één meer dan de ander. We zijn veroorzakers die tegensputteren bij het opgeven van problematische gewoonten (denk aan niet-essentiële consumptie en productie). We zijn ongewild gedupeerden, dragers van risico's en gevolgen. Op onze beste momenten zijn we ook potentiële risico- en gevolgbestrijders die bijdragen aan de oplossing: een situatie waarin het recept voor ellende niet opgaat. Als iedereen een beetje meewerkt, het eigen slacht-

offerschap en de korte termijn ontstijgt, oog heeft voor de ander, zich solidair opstelt, bereid is water bij de wijn te doen, moeten we collectief door de storm kunnen komen, zoals we al door vele stormen zijn gekomen. Als je goed luistert hoor je dat de crisissamenleving schreeuwt om beweging.

Dankwoord

Daarmee ben ik aanbeland bij het einde van deze rede. De leerstoel, die ik met het uitspreken van deze oratie aanvaard, kent vele vaders en moeders. Ik wil mijn dank uitspreken naar de besturen en geweldige collega's van de organisaties waaraan ik ben verbonden. Ik zie en bewonder hoe jullie je vanuit verschillende rollen, deskundigheden en generaties inzetten voor onze gezamenlijke opdracht. Het is een voorrecht om met jullie te mogen samenwerken. Dank voor het in mij gestelde vertrouwen. Dank voor de vriendschappen die we onderhouden binnen het werk. Dank voor de vriendschappen die we onderhouden buiten het werk, door alle levensfasen heen. Familie en vrienden, dank dat jullie er voor me zijn zoals ik er voor jullie wil zijn, in goede en slechte tijden. Dank in het bijzonder aan de drie belangrijkste vrouwen in mijn leven: Suze, Pleun en Edith. Ik weet dat ik véél te vaak ben afgeleid van het hier en nu. Of in de geest van Multatuli: niet in staat ben op het dagelijks levenspad recht vooruit te kijken. Dank voor de liefde, voor het vormen van een thuis. Dank voor alle kleine dingen die grote dingen zijn.

Ik heb gezegd.

'Een connectie is denkbaar' betekent: We kunnen er ons een beeld van maken.

Ludwig Wittgenstein

(Vertaling Willem Frederik Hermans)

De voorspelbaarheid van de rampen die we samen creëren

De toekomst voorspellen is een riskante zaak. Of het nu gaat om het weer, de economie, kosten en uitloop van infrastructu-
rele of automatiseringsprojecten, de houdbaarheid van kabinet-
ten, sportuitslagen of de waarde van cryptomunten, de predic-
tie kan raak zijn, in de buurt komen of de plank volledig
misslaan. Hoeveel informatie je ook hebt uit het verleden of
dicht op het nu, het blijft een gok. Zodra mensen zich meer
geïnformeerd wanen, permitteren ze zich wat meer. Ik ga me in
de volgende pagina's kwetsbaar opstellen. Ik meen, als het aan-
komt op rampen, dat er een heleboel problemen en oplossingen
zijn – inclusief oplossingen die zich ontpoppen als problemen
– die je op voorhand kunt zien aankomen. Het wordt minder
kwetsbaar, zelfs wetenschappelijk, om een dergelijke lijst
vooral te presenteren als een te toetsen hypothese: klopt de
voorspelling? Of als een controlemiddel voor de praktijk: waar-
mee moeten we nog rekening houden? Toen deze vingeroefe-
ning de vorm van genummerde stellingen aan begon te nemen
zag ik in de verre verte een verwantschap met de structuur van
het hoofdwerk van Ludwig Wittgenstein, de *Tractatus logi-
co-philosophicus*, de verhandeling over de logische filosofie.^f Die
verwantschap betreft de vorm en niet de inhoud.

Tractatus
calamitoso-
propheticus

Toch, broedend op de voorspelbaarheid van het hedendaagse rampzalige, ontwikkelde de werktitel zich tot *Tractatus calamitoso-propheticus*.^g De tijd zal leren of het rampzalige voorspellingen zijn. Aan het slot van zijn werk schrijft Wittgenstein dat hij zijn stellingen verhelderend vindt omdat, degene die ze begrijpt, zal onderschrijven dat ze zinloos zijn; dat je door de stellingen te “overwinnen” (en het omvergooien van “de ladder” na erop geklommen te zijn) de wereld goed ziet. Zelf hoop ik ook dat mijn ontzagwekkend beperktere, incomplete en vrijelijk aan te vullen serie (soms wat stellige) stellingen – over de opkomst, het verloop en de ondergang van de ramp – zinloos eindigt. Omdat we het in de rampenaanpak beter doen, moet ik daaraan toevoegen. Omdat we niet langer in de diversiteit aan valkuilen van de ramp stappen. En niet omdat de mensheid er niet meer is; dat zou neerkomen op een spijtig slotakkoord van miljoenen jaren evolutie. Dat we het in de toekomst op alle fronten beter gaan doen is niet onmogelijk, maar tegelijkertijd niet extreem waarschijnlijk afgaande op hoe we leren van rampen.

De onvermijdelijke ramp

- 1 Zolang er mensen zijn, voltrekken zich grote en kleine rampen. De geschiedenis van de mensheid staat bol van rampen, ze vinden plaats terwijl u deze tekst leest en in de toekomst zullen ze de mensheid onverminderd op de proef stellen.^h

Een menselijke creatie

- 2 Zelfs als natuurkrachten in het spel zijn, zijn het mensen die rampen samen creëren, in de taal die zij gebruiken, in de sociale constructie van problemen en oplossingen, in gedachten, emoties en gedrag rondom feitelijke of gepercipieerde risicovolle situaties.^{i,j}
- 3 Sommige mensen creëren meer rampen dan anderen. Dat zijn de veroorzakers. Daarnaast zijn er gedupeerden en risico- en gevolgbestrijders. Deze drie hoofdrollen kunnen verschuiven en samenvallen.^k Al dragen ze alle drie bij aan zich voltrekkende rampen, iedere rol gaat gepaard met voorspelbaar gedrag.
  - 3.1 Veroorzakers zijn geneigd het eigen aandeel in de creatie te ontkennen uit sluwheid, ongemak, schuldgevoel of schaamte. Zij hebben minder interesse, laat staan belang, in het verzamelen en delen van betrouwbare informatie over risico's en gevolgen.
  - 3.2 Risico- en gevolgbestrijders – overheden en instanties met een verantwoordelijkheid voor veiligheid en gezondheid – hebben tot taak, mocht het niet lukken om de ramp te voorkomen, de negatieve gevolgen voor gedupeerden zoveel mogelijk te minimaliseren. Mocht dit (op onderdelen) mis gaan, bewust of onbewust, verwijtbaar of niet-verwijtbaar, dan remt dit het enthousiasme om informatie te verzamelen of te delen.

- 3.3 De reden dat gedupeerden – ook wel getroffenen of slachtoffers genoemd – hun eigen bijdrage in het ontstaan van de ramp zullen betwisten is dat het hen ongewild overkomt. Dit laat onverlet dat de ramp juist een ramp is omdat er gedupeerden zijn die de ramp ondergaan, met gevolgen die een georganiseerde reactie vereisen.

Voorspellingen vol onzekerheid

- 4 De tijd, plaats, aard en gevolgen van de ramp zijn vooraf niet exact te voorspellen, de retrospectieve beschrijvingen (en verklaringen) achteraf zijn aanmerkelijk accurater.
- 4.1 Vooraf uiten experts die voorstander zijn van maatregelen zich in onheilspellende termen: “het is niet de vraag óf de ramp zal plaatsvinden, maar wanneer”, “we moeten ingrijpen.”
- 4.2 Vooraf uiten experts die tegenstander zijn van maatregelen zich in relativerende bewoordingen: “het risico dat de ramp plaatsvindt is niet groter dan andere risico’s waar we minder krampachtig mee omgaan”, “zo’n vaart zal het allemaal niet lopen.”
- 4.3 Overheden en andere belanghebbenden (niet in de laatste plaats de veroorzakers) omarmen de expert die de voor hen meest welgevallige boodschap uitdraagt.
- 4.4 In beide gevallen bedienen experts zich van voorspellingsmodellen die altijd incompleet zijn qua variabelen en informatie over de toestand van die variabelen.

- 4.4 De variabelen (naast blootstellingsrisico's horen hier ook natuurlijke, technische, culturele en sociaaleconomische omstandigheden bij) en hun veronderstelde toestand (meetwaarden) zullen variëren, afhankelijk van tijd en plaats. De selectie van variabelen weerspiegelt wat relevant wordt geacht. De waarden zijn minder of meer vertekend door de kwaliteit van beschikbare informatie. Er zal discussie ontstaan over de gevolgen hiervan voor voorspellingen.¹
- 4.5 Voorspellingen die variatie in omstandigheden en informatie-kwaliteit negeren, zijn verminderd bruikbaar voor de altijd unieke context waarin we ons op een gegeven moment menen te bevinden.
- 5 De onzekerheid in voorspellingen over wat er eventueel zou kunnen gebeuren in het pad van de ramp verandert naarmate de tijd vordert. Er zal steeds onzekerheid bestaan over risico's, behoeften en problemen in het hier en nu, over de nabije toekomst en die onzekerheid wordt groter naarmate verder wordt vooruitgeblikt. De onzekerheid neemt weer af naarmate we zelf bewegen in de tijd en de toekomst dichterbij komt.

Belevingswerelden

- 6 Een ramp zal belevingswerelden kennen die idealiter verbonden zijn, maar in de praktijk los van elkaar ontwikkelen en niet automatisch samenkomen.^m

- 6.1 In de belevingswereld van gedupeerden, de risicodragers, krijgt de ramp betekenis in risico's van primaire blootstelling, verlies en schade en – naarmate de tijd vordert – procedurele last en gebrek aan erkenning, hoop en perspectief. Deze mensen voelen de impact persoonlijk en ervaren de gevolgen binnen hun dagelijkse leefwereld.
- 6.2 In de belevingswereld van de veroorzakers zijn de gevolgen voor anderen een bijproduct van hun handelen en, vanuit bedrijfsmatigheid bezien, een te minimaliseren kostenpost. De veroorzakers voelen de impact voor gedupeerden niet persoonlijk. Sterker nog, soms weten veroorzakers (nog) niet dat ze veroorzakers zijn.
- 6.3 De belevingswereld van overheden en instanties staat in het teken van risico- en gevolgbestrijding. De uitdaging voor hen is om veranderende risico's, behoeften en problemen scherp te krijgen, oplossingen te ontwerpen en deze toe te passen. De werkelijkheid waarin zij bewegen is een professionele systeemwereld. Uitzonderingen daargelaten voelen de risico- en gevolgbestrijders de impact niet persoonlijk, al maakt contact met gedupeerden de impact meer invoelbaar.
- 6.4 De wijze waarop beelden en oordelen over risico's worden gevormd zal verschillen tussen de belevingswereld van veroorzakers, gedupeerden en risico- en gevolgbestrijders. Die verschillen reflecteren de diversiteit aan belangen. Het belang van veroorzakers komt in de basis neer op continu-

ering van de situatie, zeker als daar voordeel uit wordt gehaald. Het belang van gedupeerden draait om minimalisering van risico, dus op verandering van de situatie.

Risico- en gevolgbestrijders moeten oog hebben voor het algemeen belang en daarbij belangen van veroorzakers en gedupeerden tegen elkaar afzetten, gehinderd door informatiegebrek en onzekerheid.

- 6.5 Om adequaat te anticiperen op rampgerelateerde risico's en gevolgen moeten alle belevingswerelden bij elkaar komen en samenwerken. Dat gebeurt niet voordat er sprake is van urgentiebesef en afhankelijkheidsbewustzijn onder betrokkenen.

Gevolgen van de ramp

- 7 De ramp – acuut of sluimerend – zal op korte en langere termijn zichtbare en minder zichtbare gevolgen hebben voor mens en samenleving.ⁿ In het meest extreme geval brengt de ramp het voortbestaan van iedereen in gevaar.^o
- 8 De ramp schaadt in de eerste plaats de gedupeerden: zij krijgen te maken met onveiligheid, verlies en schade, procedurele last en ervaren gebrek aan erkenning, hoop en perspectief.
- 8.1 Het zal lastig zijn om goed te bepalen wie in welke mate gedupeerd is, er zullen meerdere groepen zijn, waarbij de meest kwetsbaren het minst goed in beeld te krijgen zijn.^p

- 8.2 De gevolgen van de ramp variëren tussen groepen gedupeerden, afhankelijk van de combinatie van blootstelling en kwetsbaarheid. De gevolgen zijn het grootst voor degenen met de sterkste blootstelling aan dood- of gezondheidsdreiging, verlies en schade en waarvan steunbronnen en reserves er (op voorhand al) minder goed voorstaan. Deze groepen krijgen de zwaarste klappen te verduren, zijn minder beschermd en minder goed in staat om zelf of met hulp van anderen problemen te boven te komen.
- 8.3 De ramp legt bestaande kwetsbaarheden van individuen, gemeenschappen en de samenleving bloot en versterkt ze. Kwetsbaarheden worden vergroot door omstandigheden op de achtergrond zoals economische stagnatie, sociale onrust en polarisatie, conflict en oorlog, vervuiling en klimaatverandering, of ze losstaan van de ramp of niet.
- 8.4 De impact van de ramp is deels afhankelijk van wat mensen gewend zijn. In een veilige, welvarende samenleving, waarin mensen minder gewend zijn aan tegenslag en een hoge mate van vrijheid en ruimte voor ontplooiing ervaren – een context waar veel te verliezen valt – zal de impact relatief groter kunnen zijn.⁹

Ervaren ernst en nabijheid

- 9 Het is een ramp zodra gedachten, emoties en gedrag van betrokkenen in de belevingswerelden weerspiegelen dat het een ramp is: een ernstige dreiging die de waan van de

dag opzij drukt en het hoofdpodium van de aandacht betreedt.

- 10 De menselijke waarnemingshorizon is begrensd. Hoe groter de mentale of fysieke afstand tot de ramp, hoe minder voelbaar de ramp en hoe minder urgentiebesef. Beelden kunnen die afstand overbruggen en doorwerken in gedachten, emoties en gedrag.
- 10.1 Hoe merkbaarder de problemen of hoe nadrukkelijker aanwezig de dreiging, hoe sterker de druk zal zijn om in beweging te komen en hoe sterker de maatschappelijke onrust.^r
- 10.2 Betrokkenen bewegen sneller – zowel waar het aankomt op het startmoment als het ingezette tempo – wanneer de acute ernst van de ramp ondubbelzinnig tot uiting komt in beelden van menselijke verliezen, vernietiging en serieuze dreiging.
- 10.3 Zodra beelden van menselijke verliezen, vernietiging en serieuze dreiging ontbreken of indien deze niet doordringen binnen de waarnemingshorizon van de belevingswerelden van veroorzakers en risico- en gevolgbestrijders, is de sluimerende situatie nog steeds een ramp voor gedupeerden, maar komen risico- en gevolgbestrijders en veroorzakers niet vanzelf in beweging. De onzekerheid van de gevolgen (op langere termijn) weegt niet op tegen de zekerheid van kosten (op korte termijn). Dit is het lot van de sluimerende crisis.

De georganiseerde reactie

- 11 De onmiddellijke rampentaak stelt per definitie de beschikbare capaciteit aan mensen, middelen en methoden op de proef en vereist een georganiseerde reactie.
- 12 De rampentaak valt uiteen in deeltaken. De georganiseerde reactie zal zich moeten richten op het beperken van de primaire blootstelling, schade, verlies en procedurele last en het bevorderen dat gedupeerden erkenning, hoop en perspectief ervaren. De mate waarin dit van de grond komt, is bepalend voor het oordeel over de kwaliteit van de georganiseerde reactie. De context met verwachtingen en besef van (on)mogelijkheden zal doorwerken in dit oordeel.
- 13 De risico- en gevolgbestrijding, belast met de deeltaken, bestaat niet uit één partij. Verantwoordelijkheden zijn verdeeld over overheden en instanties in meerdere sectoren, op gemeentelijk, regionaal, provinciaal, nationaal en internationaal niveau; partijen met beperkte zeggenschap over elkaar. Betrokkenen hebben onvoldoende zicht op wat de ander doet. De georganiseerde reactie op de ramp vertraagt onontkoombaar doordat onduidelijk is wat nodig is, wie van de partijen waarvoor aan zet is en of randvoorwaarden op orde zijn, doordat partijen risico's ervaren (ook voor henzelf) en doordat de actualiteit voortdurend kwetsbare prioriteringen doorkruist.
- 14 De georganiseerde reactie moet over de tijd meegroeien met veranderende behoeften en problemen. Bij een grote

ramp kan de risico- en gevolgbestrijding, afhankelijk van de taakomvang, uitkristalliseren in een complex, omvangrijk en veranderlijk netwerk van bestaande en nieuwe dienstverlenende organisaties met honderden medewerkers. De georganiseerde reactie laat zich pas afbouwen als de rampentaak op bevredigende wijze voor gedupeerden is afgerond.

Maatschappelijke discussie en dynamiek

- 15 Tijdens de ramp zullen er partijen zijn die zich publiekelijk stevig opstellen, probleemtaxaties en de georganiseerde aanpak ter discussie stellen en aansturen op snelle (mogelijk irreële) oplossingen. Tegenspraak is essentieel, maar die partijen weten het niet altijd beter.^s Simplistische en foutieve beelden van problemen en oplossingen zullen verstorend werken.
- 16 Stemmen die zich tijdens de ramp laten horen worden eerder gehoord.^t Traditionele en sociale media werken versterkend. Ze geven een podium aan uitgesproken beelden en geluiden die emoties losmaken of waar een belang aan wordt toegedacht.
- 17 Partijen die luider zijn, hebben niet méér gelijk dan degenen die zich minder laten horen. De mate waarin een geluid vaker wordt uitgezonden zegt niet noodzakelijkerwijs iets over de mate waarin anderen een standpunt of boodschap ontvangen, begrijpen, laat staan steunen.^u

- 18 Na verloop van tijd treedt een verandering op in de emotionele conjunctuur. De aandacht en steun voor gedupeerden nemen af. Zij zullen zich vergeten voelen. Belangenorganisaties en andere vertegenwoordigers van gedupeerden vangen vaker bot. De kritiek op overheden en instanties neemt toe. Die kritiek zal in meer of mindere mate terecht zijn.

Hoop en perspectief

- 19 Op het moment dat gevolgen voor gedupeerden zichtbaar(-der) worden, voelen overheden en instanties zich geroepen om hoop en perspectief te bieden.^v Zij zullen de belofte uitspreken dat problemen worden opgelost, dat verliezen en schade zoveel mogelijk “ruimhartig” worden gecompenseerd, dat de onderste steen boven komt en dat verantwoordelijken hun verdiende straf niet mogen ontlopen.
- 20 Dergelijke beloften wekken verwachtingen onder gedupeerden en in de samenleving. Mensen putten er hoop uit en vertrouwen erop dat beloften worden nagekomen. Overheden en instanties zullen hier (vermoedelijk) zelf ook van uitgaan.
- 21 De roep om snelle oplossingen en ruimhartige compensatie is sympathiek en begrijpelijk, maar gedoemd om te vanden in teleurstelling.

De ramp na de ramp

- 22 Het is een kwestie van tijd voordat zich een “ramp na de ramp” voltrekt na de initiële ramp: de accumulatie van problemen voor gedupeerden die ontstaan in georganiseerde pogingen om de gevolgen te bestrijden.^w N.B. De sluimerende crisis kent vergelijkbare problemen als de nasleep van de acute ramp, met als extra obstakel het ontbreken van urgentiebesef in de aanloop.
- 22.1 Herstel-, nazorg- en beschermingsprogramma's – hersteloperaties, woningbouw, infrastructurele werken, bodemsaneringen, compensatieregelingen – duren langer dan gehoopt, pakken duurder uit dan geraamd en genereren aanvullende problemen voor alle betrokkenen.^x
- 22.2 Hoe logisch en belangrijk iedereen het idee ook vindt, één loket voor alle vragen en diensten met een begripvol persoon die gedupeerden te woord staat, overzicht biedt en hen niet onnodig belast met achterliggende procedures, zal niet zomaar worden ingericht.^y Daarin speelt mee dat het uit de ramp gegroeide stelsel van instanties en regelingen op een gegeven moment een voldongen feit is en herordening of reorganisatie als te ingewikkeld wordt gezien.
- 22.3 Gaandeweg manifesteren zich gezondheidsproblemen, aangewakkerd door gerucht en onrust. Niet iedereen slaagt er op korte of langere termijn de weg te vinden naar passende zorg. Professionele diagnostiek en behandeling van gezondheidsklachten vergen tijd, los van wachtlijsten.

- 22.4 Het ontwikkelen en zorgvuldig toepassen van regelingen voor schadeherstel en compensatie zal moeizaam verlopen. De uitvoering gaat gepaard met discussie over de toepassing van criteria (uitzonderingen voor mensen die er niet aan voldoen én voor mensen die er wel aan voldoen maar voor wie regelingen niet bedoeld zijn). Een ander twistpunt is wie er voor de kosten gaat opdraaien (bijvoorbeeld particuliere verzekeraars of publiek rampenfonds).
- 22.5 Daar waar het partijen niet lukt om tot bevredigende oplossingen te komen, gaat het gesprek over in juridische procedures. Juridische procedures, inclusief bezwaar en beroep, zijn gebonden aan termijnen, kennen een onvermijdelijke stroperigheid en brengen kosten met zich mee. Gedupeerden staan hierin zwakker dan overheden en instanties die over meer kennis, kunde en budget beschikken. Procedures kunnen jaren duren en na afloop blijft nog steeds ten minste een van de partijen met een benadeeld gevoel achter.
- 22.6 De strijkstok – het portie van de middelen dat achterblijft bij tussenpartijen en uitvoeringsorganisaties – zal aanzienlijk zijn, zelfs vergelijkbaar of op onderdelen groter dan het deel dat de beoogde gedupeerden bereikt.³⁷
- 22.7 De hoeveelheid middelen, gereserveerd om alle schade te herstellen en iedereen geheel of gedeeltelijk te compenseren, raakt op een gegeven moment op. Afhankelijk van de

- gevoelde urgentie (aangejaagd door publieke commotie) worden de middelen aangevuld.
- 23 Voor een deel van de gedupeerden doen de stress en problemen tijdens de ramp na de ramp/sluimerende crisis, niet onder voor de gevolgen van de primaire blootstelling, schade en verliezen.
  - 24 Naarmate de ramp na de ramp/sluimerende crisis voortduurt raken medewerkers binnen overheden en instanties gefrustreerd en gedemotiveerd door gebrekkige regelruimte en achterblijvende vooruitgang.
  - 25 Het verloop dat ontstaat op alle niveaus binnen organisaties verstoort het geheugen en de continuïteit van de dienstverlening aan gedupeerden.

De uitbuiters van de ramp

- 26 Een betrekkelijk kleine groep zal tijd, aandacht en middelen benutten voor eigen voordeel. In de maatschappelijke beeld- en oordeelsvorming, mocht dit aan het licht komen, is de rampsituatie geen verzachtende maar verzwarende omstandigheid.
- 27 Er zullen zich altijd gedupeerden aandienen waarvan twijfelachtig is of zij echt gedupeerd zijn. De controles en verscherpingen die daarop volgen zullen negatief doorwerken in de dienstverlening en procedurele last voor gedupeerden.^z

- 28 De neiging zal bestaan bij autoriteiten om democratische spelregels, de werking van de rechtsstaat en tegenmacht (media en protest), (tijdelijk) te omzeilen omwille van “de noodsituatie”.^{71,72} De zittende macht krijgt hierdoor (nog meer) te maken met bezorgdheid, wantrouwen, kritiek en verzet.

De rampzalige verantwoording

- 29 Het is eenvoudiger om verantwoording af te leggen of verantwoordelijkheid te nemen zodra de georganiseerde reactie op de ramp geheel naar wens is verlopen van gedupeerden, veroorzakers en risico- en gevolgbestrijders. Maar dat zal bij een ramp zelden het geval zijn.
- 30 De veroorzakers van de ramp en verantwoordelijken die niet ingrepen zullen achteraf niet alles meer (actief) herinneren, aangeven het te betreuren dat ze niet eerder ingrepen, benadrukken dat ze gewoonweg niet wisten hoe erg het was, verklaren dat cruciale informatie hen nooit heeft bereikt of besluiten dat dit echt de verantwoordelijkheid van iemand anders was.^{aa}
- 31 In een stelsel waar velen gedeeltelijk verantwoordelijk zijn – wat in het maatschappelijk domein voortdurend het geval is – zal niemand eigen tekortkomingen, verwijtbaarheden of aansprakelijkheden rondom de ramp erkennen, zolang betrokkenen het niet persoonlijk of professioneel

als falen ervaren of zolang er door sociale druk geen alternatief meer is.

De ramp laat niet zomaar van zich leren

- 32 “Geleerde lessen”, of hoe we potentiële leerstukken naar aanleiding van de ramp ook noemen (leerstukken die verband kunnen houden met eerdere stellingen), worden betrekkelijk moeizaam geleerd.^{bb}
- 32.1 Uit grondig onderzoek na de ramp volgen gegarandeerd lessen over alles wat goed en minder goed ging en die lessen zullen we herkenbaar en waardevol vinden.
- 32.2 Er zal brede consensus heersen dat de lessen moeten worden vertaald naar maatregelen om te waarborgen dat het goede opnieuw goed gaat en tekortkomingen zich niet herhalen.
- 32.3 Het verankeren van principes en maatregelen in wet- en regelgeving, richtlijnen en andere kaders zal ontoereikend zijn, zolang degenen die het aangaat niet weten wat de bedoeling is, waarom dit belangrijk is en indien bijpassende controlemechanismen (waaronder toezicht) en ondersteuning van de toepassing van de lessen van de ramp ontbreken.^{cc, dd}
- 32.4 Potentiële lessen worden niet in het opleiden, trainen en oefenen meegenomen, zolang aanbieders en afnemers niet aan eisen zijn gebonden waarvan de lessen onderdeel zijn.

- 32.5 Effecten van opleiden, trainen en oefenen op het vermogen om beter met (vergelijkbare) rampen om te gaan – en lessen van de ramp in de praktijk toe te passen – zullen nauwelijks (systematisch) worden geëvalueerd.^{ee}
- 32.6 Het voorgaande geldt voor de voorbereidingsfase, maar in de hectiek van de acute fase lukt het evenmin om vooruit te kijken met het oog op herstel en nazorg. Ook dan is het moeilijk om leerpunten van eerdere rampen in te brengen omdat het urgentiebesef over de acute situatie het collectieve denkraam van de risico- en gevolgbestrijding volledig overspoelt. Dit gaat ten koste van de planning op de langere termijn.^{ff}
- 33 De ramp leeft zolang er mensen zijn die erover kunnen en willen vertellen; naarmate zij verdwijnen, neemt het risico op herhaling toe doordat niemand het risico van de ramp nog onder woorden brengt.^{gg}
- 34 Hoe langer risico's niet meer worden gevoeld, hoe meer maatregelen uit het verleden worden afgestoten van het lichaam van de evoluerende crisissamenleving.
- 35 Zolang we bewegen kunnen we leren.
- 36 Zolang we leren is er hoop.

Referenties

1. Quarantelli, E.L. (Ed.) (1998). What is a disaster? Perspectives on the question. London: Routledge.
2. Olson, D.W., Doescher, R.L., & Olson, M.S. (2004). When the sky ran red: The story behind the “scream”. *Sky and Telescope*, 108, 29-35.
3. Van der Heijden, C.G. (2004). Rampen en plagen in Nederland, 1400-1940: Pestbacillen, paalwormen en plunderende Moskovieters. Zaltbommel: Kempen Uitgevers.
4. Withington, J. (2010). Disaster! A history of earthquakes, floods, plagues, and other catastrophes. Skyhorse Publishing Inc.
5. Gunn, A.M. (2007). *Encyclopedia of Disasters: Environmental Catastrophes and Human Tragedies*. Greenwood Publishing Group.
6. Norris, F.H., Friedman, M.J., Watson, P.J., Byrne, C.M., Diaz, E., & Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981—2001. *Psychiatry*, 65(3), 207-239.
7. Yzermans, C.J., Van Der Berg, B., Dirkzwager, A.J.E. Physical health problems after disasters. In: Y. Neria, S. Galea, & F.H. Norris (Eds.). *Mental Health and Disasters*. New York: Cambridge University Press, 2009: 67-93.
8. Bonanno, G.A., Brewin, C.R., Kaniasty, K., & Greca, A.M.L. (2010). Weighing the costs of disaster: Consequences, risks, and resilience in individuals, families, and communities. *Psychological Science in the Public Interest*, 11(1), 1-49.
9. Beaglehole, B., Mulder, R.T., Frampton, C.M., Boden, J.M., Newton-Howes, G., & Bell, C.J. (2018). Psychological distress and psychiatric disorder after

- natural disasters: Systematic review and metaanalysis. *The British Journal of Psychiatry*, 213(6), 716-722.
10. Ni, M. Y., Kim, Y., McDowell, I., Wong, S., Qiu, H., Wong, I.O., ... & Leung, G.M. (2020). Mental health during and after protests, riots and revolutions: A systematic review. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 54(3), 232-243.
  11. Safarpour, H., Sohrabzadeh, S., Malekyan, L., Safi-Keykaleh, M., Pirani, D., Daliri, S., & Bazayr, J. (2022). Suicide death rate after disasters: A meta-analysis study. *Archives of Suicide Research*, 26(1), 14-27.
  12. Postmes, T., Stroebe, K., Richardson, J., LeKander, B., & Oldersma, F. (2016). Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers: Wetenschappelijk rapport 1. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
  13. Stroebe, K., Postmes, T., Kanis, B., Jong, M. de, Boendermaker, M., Schoutens, L., Adams, W. (2021). Overzicht Gronings Perspectief 2016 – 2022. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
  14. Stroebe, K., Kanis, B., Boendermaker, M., de Jong, M., & Dückers, M. (2022). De psychosociale impact van schade en versterking: Stand van zaken 2021. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
  15. Bosmans, M., Marra, E., Alblas, E., Baliatsas, C., Vetten, M. de, Gameren, R. van, ... & Dückers, M. (2022). De gevolgen van de coronapandemie voor de gezondheid en het welzijn van de jeugd: Een systematische literatuurstudie. Utrecht/ Bilthoven: Nivel, rivm.
  16. Bosmans, M., Vetten-Mc Mahon, de M., Alblas, E., Duinkerken, van, A., Leersum-Bekebrede, van, L., Heshusius, J., ... & Dückers, M. (2022). De

- gevolgen van de coronapandemie voor de gezondheid en het welzijn: Deel 2. Een systematische literatuurstudie. Utrecht/Bilthoven: Nivel, rivm.
17. Botzen, W.W., Deschenes, O., & Sanders, M. (2020). The economic impacts of natural disasters: A review of models and empirical studies. *Review of Environmental Economics and Policy*, 13(2), 167-188.
  18. Arcaya, M., Raker, E.J., & Waters, M.C. (2020). The social consequences of disasters: Individual and community change. *Annual Review of Sociology*, 46, 671-691.
  19. Osborne, J., Paget, J., Giles-Vernick, T., Kutalek, R., Napier, D., Baliatsas, C., & Dückers, M. (2021). Community engagement and vulnerability in infectious diseases: A systematic review and qualitative analysis of the literature. *Social Science & Medicine*, 284, 114246.
  20. Dückers, M., van Hoof, W., Willems, A., & Te Brake, H. (2022). Appraising evidencebased mental health and psychosocial support (MHPS) guidelines—PART II: A content analysis with implications for disaster risk reduction. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 7798.
  21. Velden, P., Loon, P.V., IJzermans, J., & Kleber, R.J. (2006). Psychosociale zorg direct na een ramp. *De Psycholoog*, 658-663.
  22. Ammerlaan, V.C. (2009). Na de ramp: De rol van de overheid bij de (schade) afwikkeling van rampen vanuit een belangenperspectief van de slachtoffers. Tilburg: Tilburg University.
  23. Jong, W., & Dückers, M.L.A. (2019). The perspective of the affected: What people confronted with disasters expect from government officials and public leaders. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 10(1), 14-31.

24. Dückers, M., Bosmans, M., Baliatsas, C., Domsdorf, T., Vliek-Mulder, M., Zwart, F. de (2021). Rapid needs assessment bij rampen en crises: Snel inzicht in behoeften en problemen van getroffen. Utrecht: Nivel.
25. Werkgroep Multidisciplinaire Richtlijnontwikkeling Psychosociale Hulp bij Rampen en Crises. Multidisciplinaire richtlijn psychosociale hulp bij rampen en crises. Diemen: Impact, 2014.
26. Inter-Agency Standing Committee (IASC) (2007). IASC Guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings. Geneva: IASC.
27. Bisson, J.I., Tavakoly, B., Witteveen, A.B., Ajdukovic, D., Jehel, L., Johansen, V.J., ... & Olf, M. (2010). TENTS guidelines: Development of post-disaster psychosocial care guidelines through a Delphi process. *The British Journal of Psychiatry*, 196(1), 69-74.
28. Te Brake, H., & Dückers, M. (2013). Early psychosocial interventions after disasters, terrorism and other shocking events: Is there a gap between norms and practice in Europe? *European Journal of Psychotraumatology*, 4(1), 19093.
29. Juen, B., Warger, R., Nindl, S., Siller, H., Lindenthal, M.J., Huttner, E., Thormar, S. (2016). The comprehensive guideline on mental health and psychosocial support (MHPS) in disaster settings. Innsbruck: OPSIC.
30. International Committee of the Red Cross (ICRC). (2018). Guidelines on mental health and psychosocial support. Geneva: ICRC.
31. Moors, H., Klarenbeek, L., Berger, E., Dückers, M., van Duin, M., Kist, G., ... & Broekmans, V. (2022). 'Avondklokrellen': Lokale dynamiek in een mondiale crisis. Den Haag: EMMA.

32. Luesink, M., Boin, C., Berger, E., Wijkhuijs, V., Duin, van, M. (2022). Boerenprotesten in de zomer van 2022: Een analyse van operationele en bestuurlijke dilemma's. Arnhem: NIPV.
33. Hobfoll, S.E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524.
34. Kuran, C.H.A., Morsut, C., Kruke, B.I., Krüger, M., Segnestam, L., Orru, K., ... & Torpan, S. (2020). Vulnerability and vulnerable groups from an intersectionality perspective. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 50, 101826.
35. McKenzie, J.W., Longman, J.M., Bailie, R., Braddon, M., Morgan, G.G., Jegasothy, E., & Bennett-Levy, J. (2022). Insurance issues as secondary stressors following flooding in rural Australia: A mixed methods study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(11), 6383.
36. Bovenhoff, M., Schoutens, L., Stroebe, K., Postmes, T. (2021). Voortgang en voetangels in het gaswinningdossier: Professionals over een complex systeem. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
37. Boot, B., Dongen, van, E., Jong, de, E., Schelfhout, D., Vloedveld, C., Voorn, R-J. (2022). Evaluatie Tijdelijke wet Groningen. Utrecht: Andersson Elffers Felix.
38. Dückers, M., Gerbecks, J., Jacobs, J. (2020). Voorbereid op éénloketfuncties bij rampen en crises: Resultaten van een behoeftepeiling onder gemeenten. Utrecht: Nivel.
39. Herpen, M.M., van, Dückers, M.L.A., Schaap, R., Olf, M., & Te Brake, H. (2022). Online one-stop shop for disaster response services after the MH17 airplane crash: An evaluation study. *Frontiers in Public Health*, 10.

40. Jong, W. (2019). Crisis leadership by mayors. An empirical multi-method study. Tilburg: Tilburg University.
41. Hobfoll, S.E., Watson, P., Bell, C.C., Bryant, R.A., Brymer, M.J., Friedman, M.J., ... & Ursano, R.J. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry*, 70(4), 283-315.
42. Dückers, M.L.A, Yzermans, C.J., Jong, W., & Boin, A. (2017). Psychosocial crisis management: The unexplored intersection of crisis leadership and psychosocial support. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*, 8(2), 94-112.
43. Kanis, B. (2022). Hope and health in the face of adversity. Groningen: University of Groningen.
44. Thoresen, S., Birkeland, M.S., Wentzel-Larsen, T., & Blix, I. (2018). Loss of trust may never heal. Institutional trust in disaster victims in a long-term perspective: associations with social support and mental health. *Frontiers in Psychology*, 9, 1204.
45. Dückers, M. (2021). Capturing intervention in its context: The next frontier in disaster response evaluation and scale-up planning. *Intervention*, 19(1), 4-14.
46. Rosenthal, U., Charles, M.T., & Hart, P.T. (Eds.) (1989). *Coping with crises: The management of disasters, riots, and terrorism*. Springfield: Charles C Thomas Pub Limited.
47. Dückers, M.L.A., Alisic, E., & Brewin, C.R. (2016). A vulnerability paradox in the cross-national prevalence of post-traumatic stress disorder. *The British Journal of Psychiatry*, 209(4), 300-305.

48. Dückers, M.L.A., Reifels, L., De Beurs, D.P., & Brewin, C.R. (2019). The vulnerability paradox in global mental health and its applicability to suicide. *The British Journal of Psychiatry*, 215(4), 588-593.
49. Dückers, M.L.A. (2019). On the relativity of the mental health consequences of disasters. Diemen: Arq.
50. Park, C. (2016). Meaning making in the context of disasters. *Journal of Clinical Psychology* 72(12): 1234-46.
51. Beck, U. (2015). *De wereldrisicomaatschappij: Op zoek naar de verloren zekerheid*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
52. Welle, T., & Birkmann, J. (2015). The world risk index: An approach to assess risk and vulnerability on a global scale. *Journal of Extreme Events*, 2(01), 1550003.
53. Aleksandrova, M., Balasko, S., Kaltenborn, M., Malerba, D., Mucke, P., Neuschäfer, O., ... & Wiebe, N. (2021). *World risk report 2021 – Focus: Social protection*. Bochum: Ruhr University Bochum.
54. Parodi, K.B., Holt, M.K., Green, J.G., Porche, M.V., Koenig, B., & Xuan, Z. (2022). Time trends and disparities in anxiety among adolescents, 2012–2018. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 57(1), 127-137.
55. Dückers, M., Frerks, G., & Birkmann, J. (2015). Exploring the plexus of context and consequences: An empirical test of a theory of disaster vulnerability. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 13, 85-95.
56. Beugelsdijk, S., Maseland, R., & Van Hoorn, A. (2015). Are scores on Hofstede's dimensions of national culture stable over time? A cohort analysis. *Global Strategy Journal*, 5(3), 223-240.

57. Eisinga, R.N., Scheepers, P.L.H., & Bles, P.H. (2012). *Waardenverandering in Nederland: Resultaten van de socon-enquête 1980-2011*. Den Haag: CBS.
58. Génèreux, M., Lafontaine, M., & Eykelbosh, A. (2019). From science to policy and practice: A critical assessment of knowledge management before, during, and after environmental public health disasters. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(4), 587.
59. Keulemans, M. (2008). *Exit Mundi: De 50 beste scenario's*. Utrecht: A.W. Bruna.
60. Jacobs, J., Oosterbeek, M., Tummers, L.G., Noordegraaf, M., Yzermans, C.J., & Dückers, M.L.A. (2019). The organization of post-disaster psychosocial support in the Netherlands: A meta-synthesis. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1), 1544024.
61. Stene, L.E., Vuillermoz, C., Overmeire, R.V., Bilsen, J., Dückers, M., Nilsen, L. G., & Vandentorren, S. (2022). Psychosocial care responses to terrorist attacks: A country case study of Norway, France and Belgium. *BMC Health Services Research*, 22(1), 1-21.
62. Bosmans, M.W., Plevier, C., Stene, L.E., Schutz, F., Yzermans, C.J., Dückers, M.L.A. (2022). The impact of a terrorist attack: Survivors' health, functioning and need for support following the 2019 Utrecht Tram Shooting 6 and 18 months post-attack. *Frontiers in Psychology* (in druk).
63. Light, N., Fernbach, P.M., Rabb, N., Geana, M.V., & Sloman, S.A. (2022). Knowledge overconfidence is associated with anticonsensus views on controversial scientific issues. *Science Advances*, 8(29), eab0038.

64. Boykoff, M.T., & Boykoff, J.M. (2004). Balance as bias: Global warming and the us prestige press. *Global Environmental Change*, 14(2), 125-136.
65. Grimes, D.R. (2019). A dangerous balancing act: On matters of science, a well-meaning desire to present all views equally can be an Trojan horse for damaging falsehoods. *EMBO reports*, 20(8), e48706.
66. Raphael, B. (1986). *When disaster strikes: A handbook for the caring professions*. London: Hutchinson.
67. Yzermans, C.J., & Gersons, B.P.R. (2002). The chaotic aftermath of an airplane crash in Amsterdam: A second disaster. In: J.M. Havenaar, J.G. Cwikel, & E.J. Bromet (Eds.). *Toxic turmoil: Psychological and societal consequences of ecological disasters*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 85-100.
68. Gersons, B.P.R., Smid, G.E., Smit, A.S., Kazlauskas, E., & McFarlane, A. (2020). Can a 'second disaster' during and after the covid-19 pandemic be mitigated? *European Journal of Psychotraumatology*, 11(1), 1815283.
69. Uscher-Pines, L. (2009). Health effects of relocation following disaster: A systematic review of the literature. *Disasters*, 33(1), 1-22.
70. Neria, Y., DiGrande, L., & Adams, B.G. (2011). Posttraumatic stress disorder following the September 11, 2001, terrorist attacks: A review of the literature among highly exposed populations. *American Psychologist*, 66(6), 429.
71. Cooper, C., & Block, R. (2006). *Disaster: Hurricane Katrina and the failure of homeland security*. New York: Henry Holt & Company.
72. Alexander, D.E. (2010). The L'Aquila earthquake of 6 April 2009 and Italian Government policy on disaster response. *Journal of Natural Resources Policy Research*, 2(4), 325-342.

73. Birkland, T.A. (2009). Disasters, lessons learned, and fantasy documents. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 17(3), 146-156.
74. Donahue, A., & Tuohy, R. (2006). Lessons we don't learn: A study of the lessons of disasters, why we repeat them, and how we can learn them. *Homeland Security Affairs*, 2(2).
75. Alexander, D.E. (2012). The 'Titanic Syndrome': Risk and crisis management on the Costa Concordia. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 9(1), 33.
76. van Duin, M.J. (1992). Van rampen leren: Een vergelijkend onderzoek naar de lessen uit spoorwegongevallen, hotelbranden en industriële ongelukken. Den Haag: Haagse Drukkerij en Uitgevermaatschappij.
77. Hoffman, S.J., Baral, P., Rogers Van Katwyk, S., Sritharan, L., Hughsam, M., Randhawa, H., ... & Poirier, M.J. (2022). International treaties have mostly failed to produce their intended effects. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(32), e2122854119.
78. Beerens, R.J.J. (2021). Improving disaster response evaluations: Supporting advances in disaster risk management through the enhancement of response evaluation usefulness. Lund: University of Lund.
79. Ministerie van Veiligheid en Justitie (2012). Richting geven aan de laatste schakel: De nafase. Rijksbrede versterking van herstel en nazorg bij rampen en crises. Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2012.
80. Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) (2016). Nationaal Handboek Crisisbesluitvorming. Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie.

Noten

- a Met dank aan Menno van Duin, Wyltske Geense, Joris IJzermans, Tom Postmes en Hans Te Brake voor hun commentaar op eerdere versies van deze tekst.
- b In Hoofdpijnen van de Rechtsfilosofie (1821) omschrijft hij drie niveaus waarop erkenning vorm krijgt: familie, burgerlijke maatschappij en staat.
- c Dit gaat verder dan het verzuimen van de beschermingstaak. Organisaties en medewerkers worden in feite geprogrammeerd, niet om te dienen, maar op een wijze die schadelijk is. Medewerkers worden met morele dilemma's opgezadeld omdat het systeem niet zomaar op mededogen gestoelde uitzonderingen toelaat en daarmee hun professionele regelruimte te beperkt laat voor de opdracht.
- d Bij fysieke gezondheidsproblemen, met name symptomen, speelt deze variatie minder, maar is de diversiteit veelal bepaald door regionaal gebonden klachtpatronen.
- e De ontwikkeling van zowel mentale gezondheidsproblemen in populaties als de culturele en sociaaleconomische context zijn over de tijd te volgen. Studies wijzen op een toename in mentale problemen over de tijd in minder kwetsbare landen.⁵⁴ Minder kwetsbare landen,⁵²⁻⁵³ waartoe ook Nederland behoort, scoren sterker op cultuurkenmerken als individualisme en hedonisme.⁵⁵ Een longitudinale analyse laat zien dat samenlevingen wereldwijd de afgelopen decennia over de gehele linie meer individualistisch en hedonistisch zijn geworden.⁵⁶ Ook het onderzoeksprogramma 'Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland' (socon) geeft inzicht in hoe dit (risicoverhogende) culturele profiel in Nederland recentelijk is ontwikkeld: "Er is wel een sterk toegenomen fixatie op pluk-de-dag, consumptief hedonisme. De neiging tot hedonistische genoegens, die haaks staan op de Nederlandse culturele (lees: calvinistische) traditie, is een uitdrukking van processen van individualisering, welvaartsgroei en technologische ontwikkeling."⁵⁷
- f Vertaald door W.F. Hermans (zesde druk, 1998).

- g Met dank aan prof. dr. R.R. Nauta, emeritus hoogleraar Latijnse taal en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen, die me heeft behoed voor een taalkundige ramp.
- h In allerlei wetenschapsgebieden zijn eerdere observaties van een verschijnsel een betrouwbare voorspelling van het opnieuw optreden ervan. Dit zegt niets over het onderliggende verklarende mechanisme.
- i Zie Beck over de “enscenering van het risico”, het proces waarin we anticiperen op de mogelijke ramp waarvan onzeker is of die ooit zal plaatsvinden.⁵¹
- j Vanuit een gezondheidsperspectief resulteren rampen in nieuwe syndromen en diagnoses zoals posttraumatische stressstoornis (PTSS) na de oorlog in Vietnam, het Golf(oorlog) syndroom en Long Covid tijdens de coronapandemie. Kenmerk is dat een serie lichamelijke, fysieke en functionele symptomen langere tijd in combinatie voorkomt en wordt toegeschreven aan de gebeurtenis. Het attribueren van gezondheidsproblemen aan een ramp is weliswaar gangbaar maar ook buitengewoon complex. Er kunnen andere factoren meespelen, waaronder bestaande problemen en kwetsbaarheden.
- k Het verschuiven treedt bijvoorbeeld op als de probleemoplosser nieuwe risico's opwekt. Voorbeelden zijn de toeslagencasus en de procedurele last rondom versterking en herstel in de gaswinningsproblematiek. Het samenvallen speelt rondom klimaatverandering. Onze manier van leven vergroot risico's (uitstoot broeikasgassen en schadelijke stoffen) die we zelf dragen (vervuiling, temperatuurstijging, droogte, overstromingen, branden, verandering ecosystemen).
- l Een concreet voorbeeld: vergelijkend onderzoek in landen laat zien dat culturele en sociaaleconomische populatie-omstandigheden tegelijkertijd samengaan met de kwaliteit van suïcidedata en het vóórkomen van suïcide.⁴⁸
- m Dit geldt eveneens voor de belevingswerelden van beleid, praktijk en wetenschap die idealiter samenkomen in het vaststellen van problemen en het oplossen daarvan.^{20,58}
- n Deze gevolgen – gezondheid, sociaal, economisch – zijn vastgelegd in diverse (overzichts)studies.⁶⁻¹⁸

- o Dat zou wederom kunnen opgaan voor klimaatverandering. Buiten een voedingsbodemp voor nieuwe rampen kan klimaatverandering zelf uitpakken als een ultieme ramp. In *Exit Mundi* van Keulemans, eerder een bron van vermaak dan een drager van onheilstijding, zijn “de 50 beste scenario’s” voor het einde van de wereld gebundeld.⁵⁹
- p Vooralsnog registreren we gedupeerden van een ramp te selectief, terwijl de registratie het vertrekpunt vormt voor essentiële processen als behoeftepeilingen, gezondheidsonderzoek, gerichte dienstverlening en evaluatie.⁶⁰⁻⁶²
- q Dit samenspel tussen enerzijds blootstelling aan rampen en andere potentieel schokkende gebeurtenissen, anderzijds de culturele en sociaaleconomische context van de populatie in relatie tot mentale gezondheid is eerder beschreven als de kwetsbaarheidsparadox.^{47,48} De paradox is dat een veilige en welvarende context op het niveau van samenlevingen niet beschermend werkt maar juist een risico vormt voor de mentale gezondheid.
- r In beweging komen kan volgen op maatschappelijke onrust maar het kan ook in omgekeerde of zonder volgorde, dus gelijktijdig.
- s Een analyse van controversiële maatschappelijke thema’s – vaccinatie, homeopathie, nucleaire energie en COVID-19 (vaccinaties, gezichtsmaskers, afstand houden) – laat zien dat de grootste tegenstanders het minst putten uit objectieve kennis en het meest uit subjectieve kennis, de eigen inschatting van kennis.⁶³
- t Dit geldt voor voor- en tegenstanders van maatregelen, maar ook voor gedupeerden. Een voorbeeld uit de toeslagencasus: “Alleen nog compensatie-afhandeling voor toeslagengedupeerden die naar de rechter zijn gestapt – gevreesd wordt dat de rest nog langer moet wachten”, de *Volkskrant*, 14 juli 2022.
- u De journalistieke werkwijze om meerdere standpunten aandacht te geven kan resulteren in een false balance, de suggestie dat die standpunten in gelijke mate worden aanhangen.^{64,65}
- v Dat is onderdeel van de rampenopdracht. Het bevorderen van hoop behoort tot de essentiële elementen van ondersteuning en zorg bij rampen.^{41,42}
- w Een terugkerend thema in de literatuur.^{42,66-68}

- x Een concreet voorbeeld: als mensen door een ramp tijdelijk elders moeten verblijven, soms meerdere malen moeten verhuizen, gaat dit gepaard met aanvullende onzekerheid en stress met aantoonbaar negatieve gezondheidseffecten.^{69,70}
- y Er zijn meerdere publicaties beschikbaar over ervaringen met éénloket-functies bij rampen en crises.^{38,39}
- z Wat past bij de Hegeliaanse dialectiek. Binnen de toeslagencasus worden mensen als daders/fraudeurs aangemerkt (these), vervolgens als slachtoffers/gedupeerden (antithese) en uiteindelijk moet een middenweg worden gevonden om in de hersteloperatie het onderscheid tussen de twee scherp te houden, waarbij daders niet worden beloond en slachtoffers niet gestraft (synthese). N.B. Deze dialectiek speelt ook bij maatregelen en interventies na een ramp zoals de controversie rondom psychologische debriefing. Aanvankelijk was het gangbaar om preventief vroegtijdig te interveniëren om stress te reduceren en psychische problemen op termijn te voorkomen (these). Onderzoeken toonden aan dat de methode averechts uitpakt en daarom wordt het niet aangeraden in gezaghebbende richtlijnen (antithese). Er wordt nog steeds gewerkt aan manieren om positief geachte aspecten op een verantwoorde wijze in te zetten (synthese; in ontwikkeling).
- aa Het kan ook een combinatie zijn.
- bb Twijfel of “geleerde lessen” echt worden geleerd is terecht.⁷³⁻⁷⁵ Dertig jaar geleden zijn leerbarrières en knelpunten in leerprocessen van overheden uitgewerkt in het proefschrift Van rampen leren.⁷⁶ Die algemene inzichten zijn onverminderd actueel. Een analyse van de organisatie van psychosociale ondersteuning en zorg bij Nederlandse rampen en crises wijst daarnaast op terugkerende specifieke probleempunten die nog steeds aandacht behoeven.⁶⁰
- cc Een vergelijkende analyse wijst op dit soort belemmerende factoren die de effectiviteit van internationale verdragen hinderen.⁷⁷
- dd Naleving kan worden vastgelegd. Artikel 73 van de Rijkswet Onderzoeksraad voor veiligheid schrijft voor, mocht de Onderzoeksraad voor Veiligheid een aanbeveling richten aan een bestuursorgaan, dat dit bestuursorgaan binnen vastgestelde termijnen een schriftelijk standpunt

formuleert en (in ieder geval) de Onderzoeksraad voor Veiligheid informeert.

- ee Dit geldt ook internationaal. Zie het proefschrift *Improving disaster response evaluations*.⁷⁸
- ff Zelfs ondanks voorzieningen en maatregelen die daartoe eerder zijn ontworpen zoals bijvoorbeeld een in te richten interdepartementaal nafaseteam dat zich in de acute fase, zo vroeg mogelijk, integraal bezighoudt met het plannen van herstel en nazorg met vertegenwoordigers en experts van betrokken beleidsterreinen.^{79,80}
- gg Voor oorlogen is dit niet anders.

Prof. dr. Michel L.A. Dückers is bijzonder hoogleraar Crises, Veiligheid en Gezondheid. Zijn leerstoel aan Rijksuniversiteit Groningen is ingesteld door ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, Nederlands Instituut Publieke Veiligheid (NIPV), Nivel en Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). De rode draad van zijn werk bestaat uit onderzoek en advisering gericht op de gezondheidsdimensie van rampen en crises. Om de kennisbasis te onderhouden werkt hij doorlopend samen met collega's in binnen- en buitenland. Momenteel richten zijn onderzoeks- en crisisondersteuningsactiviteiten zich sterk op de gaswinningsproblematiek, de COVID-19 pandemie en klimaatverandering.

